

Bogdan Wolak

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Znaki kartograficzne i metody prezentacji zastosowane na drukowanej *Karte von Ost-Preussen nebst Preussisch Litthauen und West-Preussen nebst dem Netzdistrict ...* (1802–1810)

Wiek XVIII przyniósł znaczne podwyższenie dokładności opracowań kartograficznych w związku z rozwojem nowych metod, technologii i instrumentów mierniczych. Wymienić tu można stosowanie sieci triangulacyjnych jako podstawy do pomiarów szczegółów. Wśród polskich materiałów kartograficznych z XVIII wieku wyróżnia się *Mapy Szczegulne Województw Koronnych*, sporządzone w skali 1:225 000 przez K. Perthéesa, na zlecenie Stanisława Augusta Poniatowskiego (K. Buczek 1963).

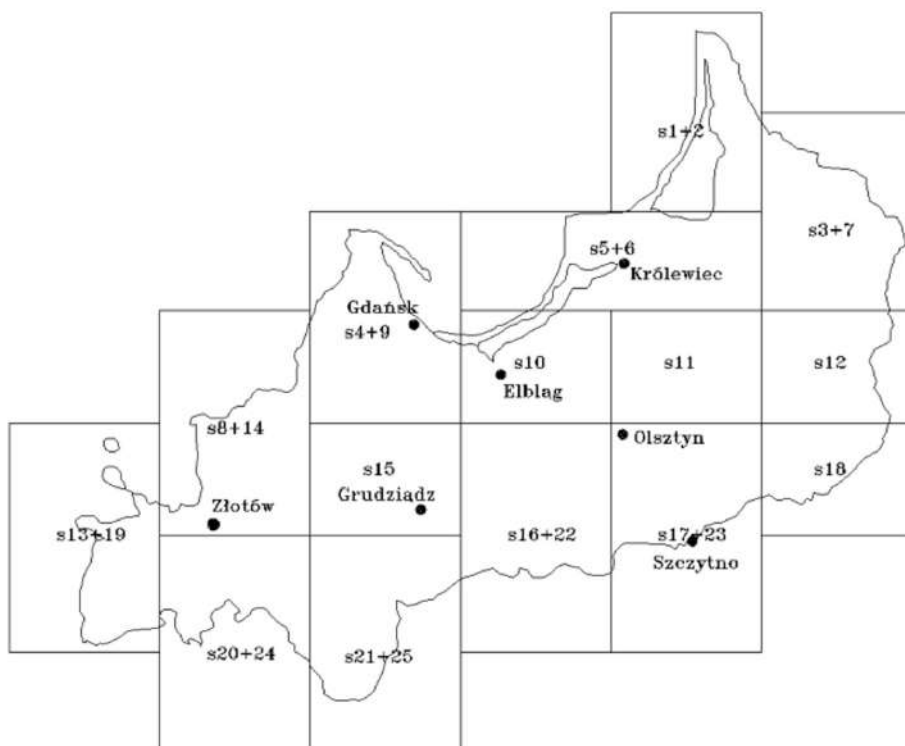
Na przełomie XVIII i XIX wieku powstało kilka cennych map średnioskalowych wykonanych przez pruską służbę kartograficzną, które przedstawiają tereny Polski włączone do Prus w następstwie rozbiorów. Trzy seryjne mapy z tego okresu zasługują na specjalną uwagę. Są to *Karte von Ost-Preussen nebst Preussisch Litthauen und West-Preussen nebst dem Netzdistrict...*, sporządzona w latach 1796–1802, pod kierunkiem F.L. von Schroettera, na podstawie pomiarów wykonanych przez J.Ch. von Textora i F. Engelhardta, w wersji rękopiśmiennej (141 arkuszy) w skali 1:50 000 oraz wydrukowana w zmniejszeniu do skali ok. 1:150 000 (H. Mortensen, G. Mortensen, R. Wenskus 1976); *Topographisch Militarische Karte von vormaligen Neu Ostpreussen...* (1795–1808), która wykonana została pod kierownictwem J.Ch. von Textora i D.F. Sotzmanna w wersji rękopiśmiennej i drukowanej (skala 1:155 000) oraz *Spezial Karte von Sudpreussen...* (1802–1803), wykonana została pod kierunkiem H. Gilly’ego i F. Langnera, w wersji rękopiśmiennej i drukowanej (skala 1:115 200), obejmująca znaczne obszary Polski przyłączone do Prus po trzecim rozbiorze, w tym również okolice Warszawy.

Karte von Ost-Preussen nebst Preussisch Litthauen und West-Preussen nebst dem Netzdistrict... w wersji drukowanej w latach 1802–1810 składa się z 25 arkuszy o wymiarach 41×56 cm. Należy zwrócić uwagę, że mapa zawiera elementy, które są umieszczane na współczesnych mapach topograficznych. Wymienić tu można elementy opisu pozaramkowego:

- nazwę arkusza,
- objaśnienia znaków i skrótów,
- podziałkę liniową (dodatkowo znajduje się 6 podziałek liniowych, aby umożliwić przeliczanie odległości na inne miary),
- współrzędne geograficzne z naniesioną siatką geograficzną (długość i szerokość geograficzną naniesiono co 10 minut),
- numery arkuszy sąsiednich,
- nazwę wydawcy i datę wydania,
- tytuł mapy i nazwisko autora,
- godło i nazwę arkusza.

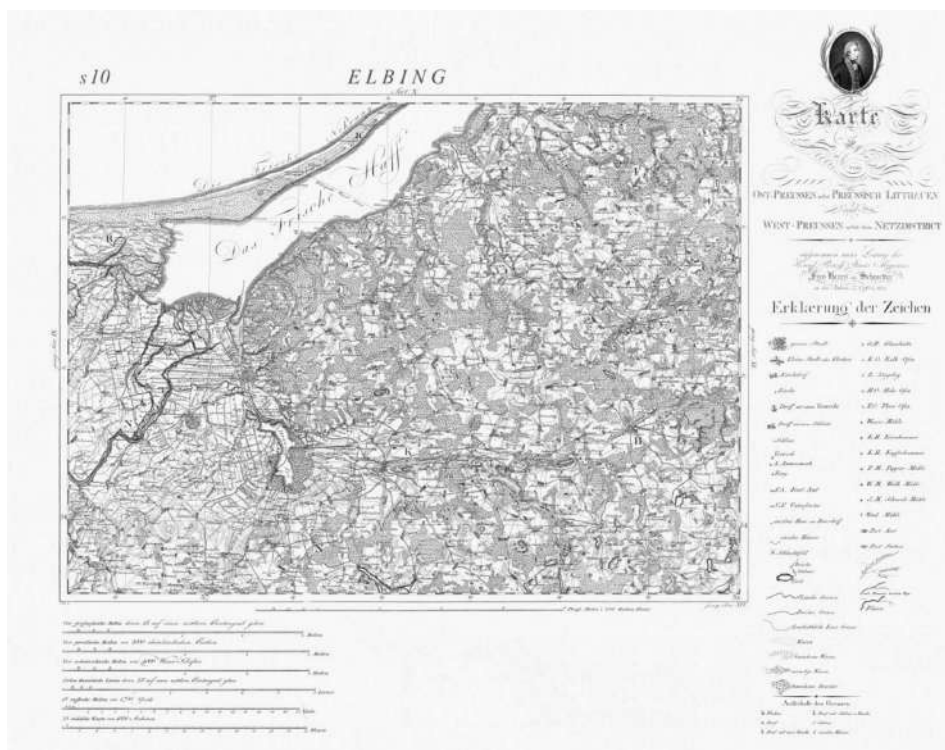
Ponadto na arkuszu nr III (s3) umieszczono wykaz powiatów wchodzących w skład prowincji, na arkuszu nr VIII (s8) plan Gdańska w skali ok. 1:10 000, a na arkuszu nr XXIII (s23) plan Królewca także w skali ok. 1:10 000, z podziałem policyjnym i wykazem ważniejszych budowli. O zasięgu mapy można zorientować się na podstawie szkicu rozmieszczenia arkuszy zamieszczonego na arkuszu nr XIV (s14). Na rysunku tym pokazana jest sieć triangulacyjna.

Na rycinie 1 pokazano rozmieszczenie i oznaczenie arkuszy *Karte von Ost-Preussen nebst Preussich udn West-Preussen nebst dem Netzdistrict...* (1802–1810).

Ryc. 1. Rozmieszczenie arkuszy drukowanej mapy F.L. von Schroettera w skali 1:150 000

Rycina 2. przedstawia zmniejszony arkusz nr s10 Elbing (Elbląg). Należy również zwrócić uwagę na przemyślane rozmieszczenie podstawowych elementów mapy. Mapa w ramce zawsze znajduje się w lewym górnym rogu każdego arkusza. Nad ramką umieszczony jest centralnie tytuł arkusza, a po lewej stronie jego numer. Po prawej stronie arkusza umieszczono tytuł oraz objaśnienia znaków i skrótów. Pod ramką przedstawiono podziałki liniowe.

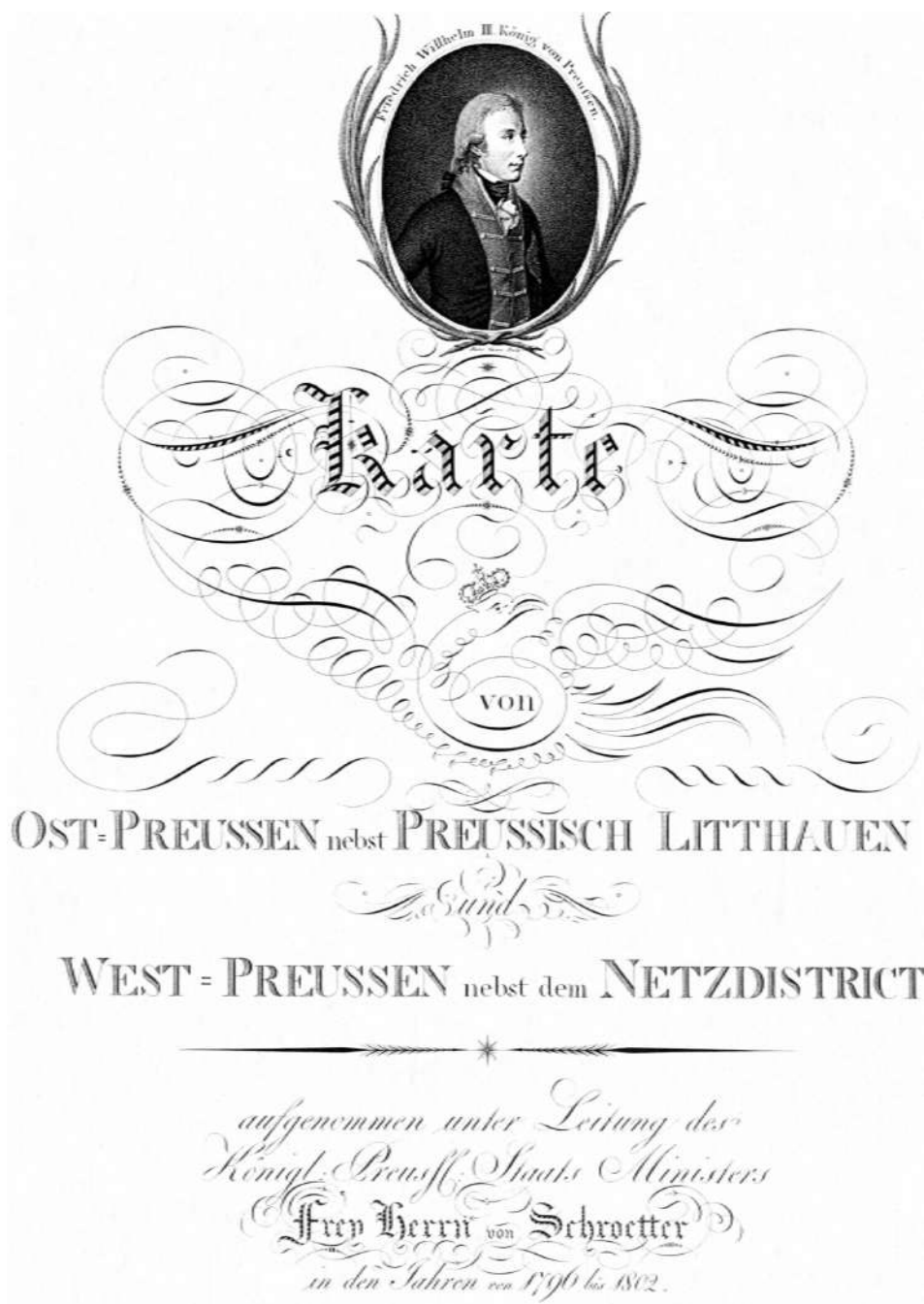

Ryc. 2. Arkusz s10, Elbląg (Elbing) mapy F.L. von Schroettera

W legendzie mapy objaśniono łącznie 46 podstawowych znaków kartograficznych, doskonale rozwiązanych pod względem graficznym i dzięki temu łatwych do rozróżnienia. Znaki na mapie uzupełniają trafnie dobrane skróty (około 13) oraz kroje pisma.

Elementami sytuacyjnymi na mapie są:

– drogi z rozróżnieniem na krajowe i trakty pocztowe (Land und Poststrasse), trakty zwykłe (gewöhnliche Wege) oraz drogi dla pieszych (Fussteig); wszystkie występują na mapie w dwójakiej formie: zadrzewione (mit Baumen besetzte Wege) i bez drzew;

Ryc. 3. Tytuł mapy F.L. von Schroettera

– osiedla oraz budynki i budowle przedstawione w zależności od wielkości w odpowiedniej skali; wyróżniono duże miasta (grosse Stadt), małe miasta i miasteczka (Klenie Stadt oder Flecken), wsie z folwarkiem (Dorff mit einem Vorwerke), wsie z zamkiem (Dorff mit einem Schloss), pojedyncze budynki lub zagrody (einzelnes Haus oder Bauerheff), zamki (Schloss), folwarki (Volwerk), karczmy (Krug); oddzielnymi znakami oznaczono urzędy (Amtsvorwerk), nadleśnictwa (Forest Amt), leśniczówki (Unterforster), urzędy pocztowe (Post Amt), stacje pocztowe (Post Stadion), huty szkła (Glasshutte), cegielnie (Ziegeley), młyny wodne (Wasser Muhle), tartaki (Schneide Muhle, wiatraki (Wind Muhle), cmentarze (Kirchdorf) i kościoły (Kirche);

– wody i obiekty z nimi związane; rzeki zaznaczono linią o różnej grubości (Flusse), wyodrębniono stawy (Teich), precyzyjnie oznaczono mosty (Brucke) i śluzy (Schleuse);

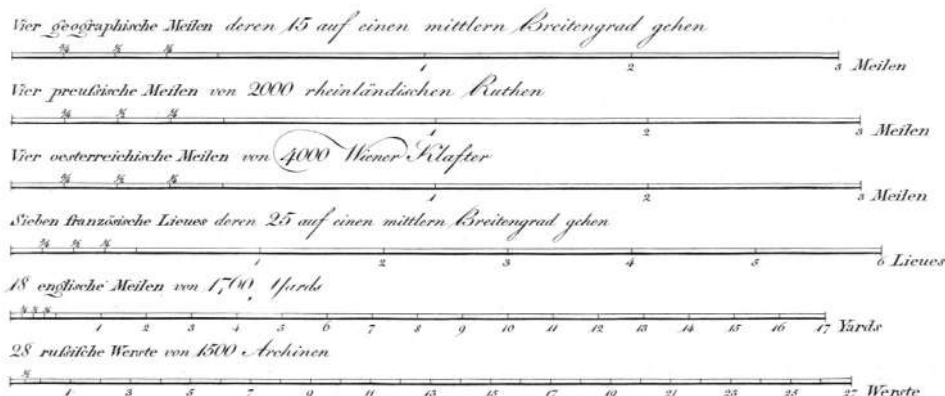
– granice z rozróżnieniem granic państwa (Landes Genrze), prowincji (Provinz Grenze) i okręgów (Landrathliche Kres Grenze);

– roślinność, uprawy i grunty, w tym łąki (Wiesen), łąki porośnięte (bewachsene Wiesen), łąki błotne (morastige Wiesen) i porośnięte wzgórza (bewachsene Brucher), nie wyróżniono znaków dla nieużytków, gruntów rolnych i plantacji;

– rzeźba terenu: przedstawiono ją metodą kresek w skali Lehmann'a;

– nazwy m.in. miast, wsi, kolonii, dworów, folwarków, rzek, jezior oraz skróty i opisy objaśniające.

Mapa F.L. von Schroettera jest bardzo bogata pod względem treści. Delikatny i dokładny rysunek sprawia, że jest przejrzysta i czytelna. Efekt ten uzyskano dzięki zastosowaniu znaków kartograficznych doskonale rozwiązanych pod względem graficznym. Wysoką wartość kartograficzną mapy ocenić można na podstawie rycin. Fragment arkusza tytułowego jest pokazany na rycinie 3, a zamieszczone podziałki liniowe na rycinie 4.

Ryc. 4. Podziałki liniowe umieszczone na mapie F.L. von Schroettera

Na kolejnych rycinach przedstawiono podstawowe znaki kartograficzne oraz metody prezentacji danych. Ryciny 5 i 6 przedstawiają przykłady sygnatur punktowych, rycina 7 – sygnatur liniowych, a na rycinie 8 pokazano sposoby przedstawienia łąk i mokradeł za pomocą metody chorochromatycznej.

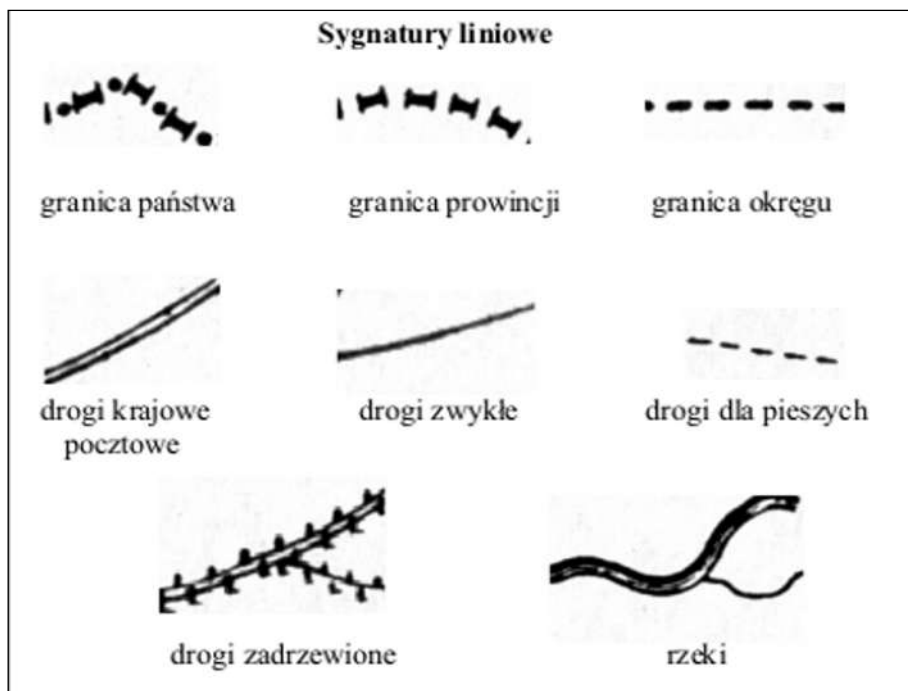
Ze względu na bardzo bogatą treść i czytelność rysunku, a także wysoką dokładność, mapa Schroettera może stanowić cenny materiał źródłowy, dogodny

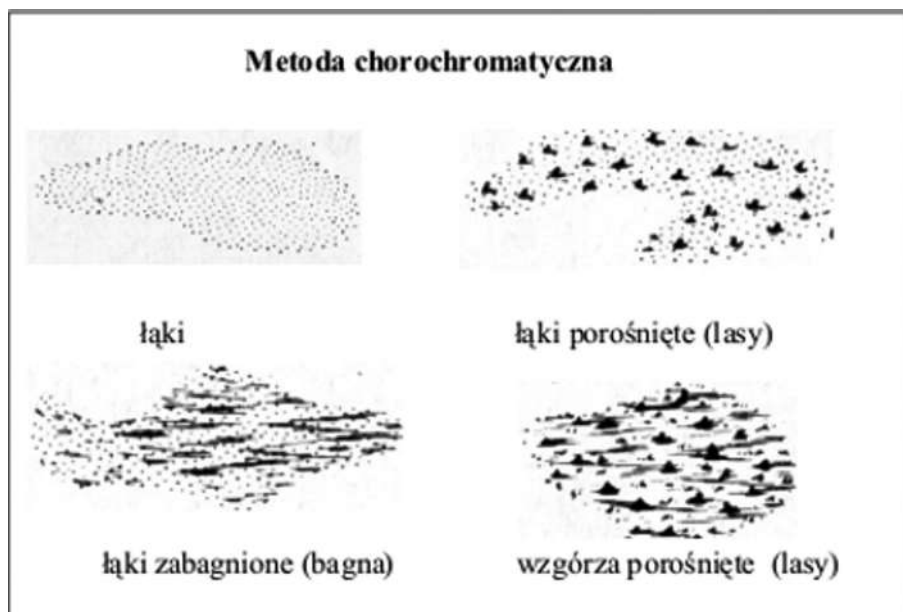
Ryc. 5. Sygnatury symboliczno-obrazkowe umieszczone na mapie F.L. von Schroettera

Ryc. 6. Sygnatury geometryczne umieszczone na mapie F.L. von Schroettera

Ryc. 7. Sygnatury liniowe umieszczone na mapie F.L. von Schroettera

Ryc. 8. Sposoby przedstawienia elementów powierzchniowych (metoda chorochromatyczna) na mapie F.L. von Schroettera

do oceny zmian środowiska naturalnego. W szczególności można zastosować ją do badania zmian zasięgów obszarów leśnych, linii brzegowych rzek, jezior i wybrzeży morskich, układu dróg, oraz rozwoju terytorialnego miast.

Słowa kluczowe: kartografia pruska, zmienne graficzne, kartograficzne metody prezentacji, mapy topograficzne

Literatura

- Buczek K., 1963, *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku. Zarys analityczno-syntetyczny*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Mortensen H., Mortensen G., Wenskus R., 1976, *Historisch-geographischer Atlas d. Preussenlandes*, Steiner Verlag, Wiesbaden.

Cartographic symbols and methods of presentation used in the printed *Karte von Ost-Preussen nebst Preussisch Litthauen und West-Preussen nebst dem Netzdistrict ... (1802–1810)*

S u m m a r y

Cartography is one of the oldest scientific disciplines and has always played an important role in human history. Through their features, maps provide a spatial review within their perimeters. They are a source of information on the terrain and environment useful for many facets of life, among others, in tourism, construction and history. Maps are of great significance for scientific research. The methods and scope of map use has been expanding with scientific and technological progress.

Cartographic symbols describe the contents of a map. They are used to present objects, phenomena and processes on a map. Graphic symbols distinguish cartographic symbols by size, shape and direction.

The author describes cartographic symbols and methods of presentation used in the *Karte von Ost-Preussen nebst Preussisch udn West-Preussen nebst dem Netzdistrict...* (1802–1810) at the scale 1:150 000. F.L. von Schroetter's map is regarded as the most precise and most valuable survey work of Prussia from the turn of the 18th and 19th centuries. Considering its scale, the Schroetter map is very wealthy in contents. The graphic symbols used on the map ensure its clarity and legibility.

Key words: Prussian cartography, graphic variables, presentation methods in map-making, topographic maps